

Olle Widhe

Slåss mot alla orättvisor

Katarina Taikon och föreställningen om barnets rättigheter runt 1968

Fighting All Injustice. Katarina Taikon and the Concept of Children's Rights Around '68

Abstract: During the 1960s the Swedish Romani author Katarina Taikon had become one of the most respected human rights activist in Sweden, fighting for the dignity, social conditions, and health equity of the Romani people. At the end of the decade she began writing books for children, hoping to change the prevailing attitudes and prejudices against the Romani people. In this article, I claim that her writing for children needs to be understood in connection to its immediate political and cultural context. Placing the overlooked children's book Niki (1970) in center of attention, I argue that it questions the discrimination of the Romani people, but also rephrases the relationship between adults and children. Following this, Niki not only addresses minor shortcomings of an existing political system, it also targets the social order in a more essential way. Even though the narrative of the book takes place during the Second World War, it reveals the class struggle, interrogates traditional child/adult relationships, and attacks established power structures in ways that interact with the existing counterculture around 1968.

Keywords: children's literature, children's rights, Katarina Taikon, Niki, counterculture, the new left, 1968.

För den som vill ha kunskaper om hur föreställningen om barnets rättigheter förändras över tid är barnlitteraturen en viktig källa. Exempelvis har forskare från olika fält pekat på att Astrid Lindgren sannolikt hjälpte till att sprida den moraluppfattning som låg till grund för införandet av den svenska lagen mot barnaga i hemmet 1979 (Törnqvist 191; Sandin 128). Men även en rad andra barnboks-författare har deltagit i omformuleringen av relationen mellan barn och vuxna och förstärkt diskursen om barnets rättigheter i Sverige

©2018 Olle Widhe. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-Noncommercial 3.0 Unported License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/3.0/>), permitting all non-commercial use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

Citation: Barnboken - tidskrift för barnlitteraturforskning / Journal of Children's Literature Research, Vol. 41, 2018 <http://dx.doi.org/10.14811/clr.v41i0.302>

och övriga Norden. Detta är särskilt tydligt från och med den politiska strömkantringen vid 1960-talets slut, då också barnboken tilldelades nya uppgifter.

Den här artikeln syftar till att utveckla nya kunskaper om hur föreställningen om barnets rättigheter tog form i den svenska barnlitteraturen åren runt 1968 med särskilt fokus på Katarina Taikons tidiga barnböcker. I den första hälften av artikeln tecknar jag relationen till den samtida politiska och kulturella kontexten och sätter ljuset på Taikons roll som barnboks författare efter 1968. Därefter övergår jag till en mer ingående analys av barnboken *Niki* (1970), som både i text och illustrationer tilldelar barnen en särskild roll i förhållande till de vuxna. Artikeln avslutas med en mer övergripande diskussion om Katarina Taikon som barn- och människorättsaktivist under 1970-talet.

Barnlitteraturen runt 1968

Åren runt 1968 är speciella i den svenska barnbokens historia och de kännetecknas av ett växande intresse för politik (Strandgaard Jensen 73; Weinreich 13; Kåreland 63). Det är vanligt att se Gunilla Ambjörnssons *Skräpkultur åt barnen* (1968) som en startpunkt för nyorienteringen av barnkulturdebatten i Sverige och övriga Norden. Ambjörnsson gör själv inte bruk av någon explicit barnrättsdiskurs i sin bok. Men hon talar om vikten av att "slås mot dagens orättvisor" (114) och uppger hur viktigt det är "att sudda ut gränserna mellan de vuxnas värld och barnens, mellan de vuxnas kultur och barnens" (57). I *Skräpkultur åt barnen* finner läsaren även en skarpt formulerad uppgörelse med vad som uppfattades som den borgerliga barnbokens idyllisering, samt en vass kritik av den inom vänsterrörelsen så avskydda amerikanska kulturimperialismen. Många samtida författare och kritiker anammade snabbt ståndpunkten att barnbokens viktigaste uppgift var att informera om aktuella politiska och sociala förhållanden för att skapa medvetna och solidariska läsare (Kåreland 33 ff.).

Men det vore inte helt rätt att uppfatta orienteringen mot vänster runt 1968 som i huvudsak en förlängning av socialdemokratiens välfärdsprojekt. Som Ambjörnsson formulerade saken vid den tredje nordiska författarkongressen i maj 1968 handlar det istället om att skapa en mer radikal barnlitteratur som inte sopar "klassmotsättningarna under mattan" eller låter "den kapitalistiska egendomsindoktrineringen" stå oemotsagd (Kjersén Edman 128). Den så kallade radikaliseringsrörelsen gav kort sagt revolutionära al-

ternativ till vad man upplevde som det socialdemokratiska folkhem-
mets borgerliga och kapitalistiska värderingar. I linje med detta har
Torben Weinreich nyligen påpekat att den socialistiska barnboken
vid denna tid skulle blotta och förklara den traditionella samhälls-
ordningen i sin helhet, det vill säga inte bara avslöja klasskampen
och motsättningen mellan arbete och kapital, utan också på ett mer
genomgripande sätt ifrågasätta borgerliga familjemönster, köns-
rollsmönster och barn- respektive vuxenmönster (35 f.).

Enligt Bengt Sandin utgör den svenska barnlitteraturen under
1900-talet en unik tradition av barnrättsförkämpar som sannolikt
lagt en moralisk grund till uppfattningen om barnets rättigheter i de
nordiska ländernas välfärdssamhällen (128). Här bör emellertid ock-
så påpekas att den förändrade synen på barns utrymme i familj och
samhälle inte bara hänger samman med utvecklingen av den svens-
ka välfärdsstaten och dess konstruktion av barnet som en individ
med särskilda egenskaper och rättigheter. Den nya synen på barnet
och barndomen är även nära förbunden med motkulturen och om-
värderingen av kultur och litteratur för barn runt 1968, där ideolo-
giska frågor och kritiska förhållningssätt tycks ha varit viktigare än
den pedagogiska förmedlingen av det etablerade samhällssystemets
förrent förlegade värderingar (jfr Strandgaard Jensen 147).

Barnlitteraturen visar på en historiskt föränderlig relation till bar-
nets rättigheter som är otillräckligt utforskad, såväl nationellt som
internationellt, även om viss uppmärksamhet har ägnats åt dessa
frågor de senaste åren (Todres & Higinbotham; Saguisag & Prickett;
Pearson). Gestaltningen av maktförhållanden mellan barn och vux-
na i barnlitteraturen är däremot ett nära angränsande område som är
betydligt mer systematiskt utforskad (Beauvais; Kelen & Sundmark;
Nikolajeva). I det följande kommer jag att uppmärksamma att gestalt-
ningen av olika maktförhållanden mellan barn och vuxna, och synen
på barnets rättigheter, gavs en specifikt politisk innebörd runt 1968.

Vid 1960-talets slut började barnets rättigheter att formuleras på
nya sätt av flera svenska barnboks författare och barnbokskritiker.
Det var inte ovanligt att barnets mänskliga rättigheter förbands med
den stora frågan om hur ett bättre och mer rättvist samhälle skulle ut-
formas. I flera sammanhang påpekar exempelvis Max Lundgren att
barnen tillhör en diskriminerad minoritetsgrupp. På motsvarande
sätt försvarar Andreas Murray och Christer Sundström det maktlösa
barnets rätt till kunskap medan barnets rätt att uttrycka sina åsik-
ter och upplevelser gestaltas i Gunnar Ohrlander och Helena Hen-
schens barnböcker. Ytterligare ett exempel är den något äldre och
mer etablerade barnboks författaren Hans Peterson som i sin debatt-

bok *Barn, barnbok, barnboksförfattare* (1970) hävdar att "Världen kan räddas endast genom att barnet tillerkännes de mänskliga rättigheterna" (30, kursiv i original).

Taikon var därför långt ifrån den enda barnboksförfattaren som vid denna tid uppmärksammade alla barns lika rätt och värdighet. Den långa raden av exempel, varav jag ska återkomma till några längre fram, pekar mot att barnboksförfattarna intog en viktig plats i omformuleringen av relationerna mellan barn och vuxna och i synen på barnet runt 1968. Kanske kan man säga att barnboksförfattarna fungerade som katalysatorer för utvecklingen av en mer politisk barnrättsdiskurs som poängterade barnets upplevelse och vikten av att barn får göra sina röster hörda. Det är en diskurs som konstruerar barnet som ett subjekt med både individuella rättigheter och demokratiskt värde och som i dag tycks vara mer aktuell än någonsin (Wall 3).

En litteratur på barnets sida

Astrid Lindgrens författarskap, med *Pippi Långstrump* (1945) i spetsen, är antagligen det mest kända exemplet på en litteratur som står på barnens sida och som försvarar deras rättigheter i alla lägen (Österberg; Sandin; Lundqvist; Berggren & Trägårdh). Som nämndes inledningsvis deltog Lindgren aktivt som opinionsbildare i diskussionen om barnets rättigheter under 1970-talet, inte minst genom sitt omdebatterade tal mot barnaga som föregrep det svenska agaförbudet (Törnqvist 191). Utöver Lindgren är det värt att notera att barnboksförfattaren Gunnel Linde hösten 1971 är med och bildar den icke-statliga organisationen Bris, Barnens rätt i samhället, vars första utställning på Kulturhuset i Stockholm behandlade just barnmisshandeln och dess konsekvenser. Även Taikon ansluter sig till kampen mot barnmisshandel under 1970-talet. I sina barnböcker från decenniets första hälft skildrar hon upprepade gånger de vuxnas orättfärdiga utnyttjande och misshandel av barn, exempelvis i *Katitzi i ormgruppen* (1971) och *Katitzi rymmer* (1971).

Varken i den första boken om Katitzi från 1969 eller i *Niki* nämns ordet "rättigheter" uttryckligen. I de efterföljande böckerna om Katitzi blir talet om rättigheter däremot mer utpräglat, som i till exempel *Katitzi och Swing* (1970), där pappa Johan Taikon ställer barnavårdsnämndens representant mot väggen och kräver att hans barn ska få "de rättigheter som ni och myndigheterna är skyldiga att ge dem" (40). Redan på omslaget till originalupplagan av den första boken om Katitzi kan man emellertid läsa den dåvarande maken Björn Langhammers

baksidestext, som skriver in hela författarskapet i en rättighetsdiskurs när han poängterar att boken är en del av Taikons kamp för "zigenarnas människovärde och medborgerliga rättigheter".

Till skillnad från det mer sparsamt utnyttjade ordet "rättigheter" är ordet "orättvisa" högrekvent i Taikons barnböcker, både för att beskriva diskrimineringen av olika minoritetsgrupper och för att skildra särbehandlingen av barnen som grupp. Det förefaller därför som om hon huvudsakligen har valt att gestalta sin rättighetskamp med andra ord än dem som ingår i FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna, samtidigt som denna var en självklar utgångspunkt för henne. I *Niki* gestaltas exempelvis vuxenvärldens oförmåga att lyssna till barnen och barnens försök att göra uppror mot en vuxen-värld som ständigt ska bestämma. Här i en dialog mellan de båda pojkarna Klasse och Niki:

- Du ser, sa Klasse. Det är såna som portvakten som alltid ska bestämma var man får vara och inte vara. Vad VI VILL intresserar dom inte. Bara dom blir av med oss.

- Jamen Klasse, titta på honom. Skall vi låta honom bestämma allt, eller ska vi göra motstånd och slåss, undrade Niki och kliade sig i näsan. (*Niki* 39 f.)

Barnboken *Niki* gestaltar här en militant konflikt mellan barn och vuxna och appellerar samtidigt till läsarens eventuella utrymme att göra motstånd mot vad som framställs som en orättvis övermakt. Till skillnad från Katitzi ter sig Niki på det hela taget som mer stridslysten och revolutionär, och barnen i *Niki* använder både revolverar och dynamit (se bild 1).

Taikons skildring av romernas utsatta livssituation är unik i den nordiska litteraturen (Hallberg 51). Den tar sin utgångspunkt i hennes egen livshistoria och inbjuder såväl läsande barn som vuxna att bli delaktiga i kampen för romernas rätt till bostäder, skola och en dräglig livssituation. Men av den betydligt mindre uppmärksammade barnboken *Niki* blir det alltså tydligt att Taikon inte enbart var en människorättsaktivist med siktet inställt på att förändra det svenska folkets attityd till romerna och romernas situation i det svenska välfärdssamhället. Hon hade också ett radikalare politiskt engagemang som gjorde avtryck i hennes böcker för barn. *Niki* skildrar kampen mot samhällets orättvisor och framställer barnen som revoltörer vilka vill omstörta det rådande systemet.

Liksom Katitzi utkämpar Niki en strid mot samhällets orättvisor, men det sker på ett annorlunda sätt. När berättaren i böckerna om Katitzi låter läsaren följa det som sker ur en synvinkel som ligger

Bild 1. Lasses revolver. Teckning av Helena Henschen i Katarina Taikons *Niki* (1970). Återges med upphovsrättsinnehavarens tillstånd.

nära huvudpersonens och de andra romska barnens upplevelse av verkligheten ger hon romerna subjektivitet och röst på ett för den svenska litteraturen tidigare okänt vis. Katitziböckerna framträder som en opinionsbildares försök att påverka sina läsare, och i grunden förändra deras syn på det främmande, med en berättelse som inte entydigt befinner sig på en höger- eller vänsterskala. *Niki* är istället en pojkbokslignande gängskildring där barnen bildar vad som liknar en vänsterrevolutionär kamporganisation för att bekämpa såväl orättvisor som fördomar och där våld framstår som ett accepterat medel för att åstadkomma förändring.

Samhällets randgrupper: romer, barn och arbetare

Om man vill förklara Katitziböckernas positiva mottagande är det inte oviktigt att utgivningen sammanföll med den ökade arbetskraftsinvandringen, som nådde sin kulmen i Sverige runt 1970. Vid mitten av sextioalet kom stora grupper av sydeuropéer till Sverige och invandringsfrågorna var ett allmänt inslag i samhällsdebatten. På flera håll menade man att invandrarna inte bara hade rätt att leva på samma standardnivå som den övriga befolkningen i den svenska välfärdsstaten utan att det också var viktigt att majoritetsbefolkningen visade respekt för minoritetsgruppernas språkliga och kulturella identitet (Thorson 5). Mycket pekar med andra ord mot att berättelsen om den romska flickan Katitzi passade fint in i tidens föreställningar om vad de svenska barnen behövde läsa om just då. Här var en bok som inte bara berättade en spännande historia om en äventyrlig barndom; den talade också för en diskriminerad minoritet och kunde på så sätt uppfattas som ett viktigt led i förverkligandet av en svensk välfärdsstat för alla medborgare.

Men i sammanhanget måste man också lyfta fram att samhällets randgrupper fick en särskild betydelse för den nya vänsterns engagemang i Sverige under 1960-talets sista år. Inom vänsterrörelsen uppfattades samhällets förtryckta grupper generellt som ett uttryck för en icke-elitistisk kultur och på så sätt fungerade de som tack-samma motexempel när det gällde att ifrågasätta den övergripande folkhemsberättelsen och vad man uppfattade som etablissemangets myt om framsteg, jämlikhet och rättvisa (Ljunggren 156; Wiklund 232). Liksom miljöfrågan vid 1960-talets slut ingick i vad Eduardo Medina har kallat en antisystemisk förändringsdiskurs, det vill säga en kritik av välfärdssamhällets kapitalistiska överkonsumtion och nedsmutsning, blev också minoritetsgrupperna viktiga i den nya vänsterns retorik (178).

Ett betydelsefullt exempel på hur romerna under 1960-talets sista år inkorporerades i den svenska vänsterns systemkritiska förändringsdiskurs, och i det politiska engagemanget för en ny samhällsordning, är den dokumentaristiska kollektivpjäsen *Zigenare*. Pjäsen skrevs och sattes upp av radikala författare, skådespelare och konstnärer som Ove Tjernberg, Helena Henschen, Gunnar Ohrlander och Lena Nyman. Den kollektiva teatergruppen bakom pjäsen *Zigenare* kom senare att vidareutveckla sitt politiska engagemang inom ramarna för den Fria Proteatern. Taikon och Langhammer var delaktiga i pjäsens tillkomstprocess, även om de senare skulle bli missnöjda med själ-

va resultatet när den sattes upp på den Kungliga Dramatiska Teatern i Stockholm hösten 1968 (Mohtadi 158 f.). Det är svårt att veta varför Taikon var missnöjd, men kanske upplevde hon i detta läge att hennes medborgarrättskamp osynliggjordes av vänsterrörelsens klasskamp retorik.

Att romerna var en förtryckt minoritet med särskild betydelse i den nya vänsterns kritik av det moderna Sverige framgår av formuleringarna i programmet till pjäsen *Zigenare*. Där gör teatergruppen nämligen en uttrycklig koppling mellan revolten mot det existerande samhällets kapitalistiska ordning å ena sidan och den pågående diskrimineringen av svenska romer å den andra. *Dagens Nyheter* citerar ur pjäsprogrammet som tillkännager att arbetaren "måste bringas till insikt om att hans problem och zigenarnas problem är kopplade till varandra därför att dom har samma orsak" (Trankell). Gestaltningen av romernas livssituation i Taikons barnböcker stod på så sätt i samklang även med den politiska radikalismens retorik vid 1960-talets slut, även om berättelserna utspelar sig vid tiden för hennes egen barndom på trettio- och fyrtiotalen.

Taikons sätt att uppmärksamma en missgynnad, diskriminerad grupp passade in i den nya vänsterns övergripande kritik av socialdemokratins välfärdsbygge och därmed fick hon en speciell politisk betydelse efter 1968. Men det är inte helt rättvisande att så här i efterhand läsa hennes barnböcker enbart mot bakgrund av "zigenarfrågan" eller "invandrarfrågan". Visst handlar de i stor utsträckning om romernas mänskliga rättigheter och nog gestaltar de erfarenheten av utanförskap i Sverige mot denna fond – som de samtida kritikerna poängterar var *Katitzi* en berättelse om "ett zigenarbarn" och om den romska folkgruppens marginalisering i det svenska samhället (Swahn) – men Taikons barnböcker handlar också om barnens rättigheter mer specifikt och de formulerar en anti-auktoritär protest mot att vuxna tycks få bete sig hur som helst mot dem.

Under 1960-talets sista år var frågan om barnens rättigheter aktuell i Sverige. Jag menar att det ligger nära till hands att se denna aktualitet i ljuset av den nya vänsterns vilja att radikalt göra upp med vad man utmålade som det existerande samhällets ohälsosamma auktoritetstro och borgerliga värderingar. Detta eftersom man menade att samhällets politiska och sociala ordning styrde hur relationerna mellan vuxna och barn formade sig och omvänt: nya relationer mellan barn och vuxna innebar också ett nytt samhälle. En sådan barnrättsdiskurs återfinns exempelvis hos Max Lundgren som var en av de mer etablerade barnboksförfattarna vid denna tid. Han understryker barnens betydelse för framtiden och slår också fast vikten av att inrikta sig på dem om man vill förändra samhället till det bätt-

re. På ett illustrativt sätt vänder han sig mot samhällets åldersdiskriminering av både barn och gamla och formulerar samtidigt kampen för barnens rättigheter, kampen för att barnen skulle bli fullt jämbördiga medlemmar av samhället, som en sorts klasskamp (Lundgren, "Barnbokens stora problem" 186; Widhe, "Max Lundgren" 38 f.).

Lundgren deklarerade själv att han var socialdemokrat (Lundgren, "Det sitter en blåögd fan"). Men även om han inte tillhörde den mer radikala vänstern är han ändå ett bra exempel på att barnen, liksom romerna för den mer maoistiskt orienterade gruppen inom Proteatern, under det långa 1970-talet framstod som en viktig randgrupp att inkludera i kampen för en ny och rättvisare samhällsordning. I en debattartikel vid 1970-talets början framhåller Lundgren också bokstavligen att barnen är en minoritetsgrupp som de vuxna måste ta hänsyn till och tala för: "Det finns en mängd minoriteter i det här landet. Det har börjat bli en god tradition att vi så gott vi förmår värnar om dessa. Vi har många minoriteter. En av dem är barnen. Det behövs folk som talar i deras sak" (Lundgren, "Hjälp bilderboken!").

Även om Taikons barnböcker främst har uppfattats som skildringar av diskrimineringen av svenska romer kommer vi att se hur de också ingår i tidens politiska kamp för barnets rättigheter och uppmanar till en större samhällsomvandling. Både romerna och barnen är viktiga för den förändringsdiskurs som finns i hennes författarskap under 1970-talet. Som Taikons biograf Lawen Mohtadi pekar på radikaliserades Taikon vid 1960-talets slut och hon började då leverera en allt tydligare kritik mot det socialdemokratiska välfärdsprojektet i den egna tidskriften *Zigenaren*. *Amé Beschás* (155). Det är en radikalisering som man kan se även i hennes barnboksutgivning. Hennes böcker riktar sig följaktligen inte bara till barn för att ge dem kunskap om romernas orättvisa livsvillkor, de skriver också fram en föreställning om barnet som samspelar med den mer antiauktoritära barnsyn som följde med vänstervågen och dess inneboende löfte om förändring – eller annorlunda uttryckt: det nya samhället kunde skapas först genom barnens ifrågasättande av det befintliga samhällets auktoriteter.

Bland de vänsterradikala: barnboken *Niki*

Ett slående exempel på hur den vänsterradikala falangen i Sverige tilldelade barnen en ny roll i förhållande till de vuxna finner vi hos författaren och maoisten Gunnar Ohrlander. Under pseudonymen Doktor Gormander gav han ut barnböcker på det nystartade

vänsterförlaget Gidlunds, med omslag och teckningar av Helena Henschen, hans dåvarande hustru. Den revolutionära attityden avslöjas redan i böckernas programmatiska titlar som är tydligt anti-auktoritära: *När barnen tog makten* (1969) och *När barnen gick i strejk* (1971) (jfr Lind 50; Widhe, "Counter-Indoctrinations" 4).

Katarina Taikon var en kulturpersonlighet som rörde sig i dessa kretsar. Den första boken om Katitzi gavs ut på förlaget Zigenaren i Tyresö men de kommande tre, *Katitzi och Swing* (1970), *Katitzi i ormgropen* (1971) och *Katitzi rymmer* (1971), förlades av det då Stockholmsbaserade Gidlunds. Som nämnts hade Taikon fått kontakt med Ohrlander och Henschen i och med kollektivpjäsen *Zigenare*. Detta ledde antagligen till deras samarbete i barnboken *Niki* två år

Bild 2. Portvaksfrun degraderas. Teckning av Helena Henschen i Katarina Taikons *Niki* (1970). Återges med upphovsrättsinnehavarens tillstånd.

senare, som också den illustrerades med omslag och teckningar av Henschen. Deras inbördes relationer indikeras också av att Gidlunds förlag året innan hade publicerat Henschens och Ohrlanders besläktade skildring av hur barnen tar makten på daghemmet Kanonen.

Niki är en ganska tunn bok på 70 glest satta sidor och utöver omslaget innehåller den fem helsidesteckningar som i Henschens typiska stil framställer självmedvetna barn på konfliktkurs med vuxenvärlden. Gemensamt för flera av bilderna är att de på ett lekfullt sätt degraderar de vuxna genom att framställa dem i förment löjeväckande situationer och därmed parodieras föreställningen om vuxenvärldens auktoritet (se bild 2 och 3). Det är en spontan och medvetet amatörmässig anti-stil som genomsyrar bilderna till dessa böcker och på

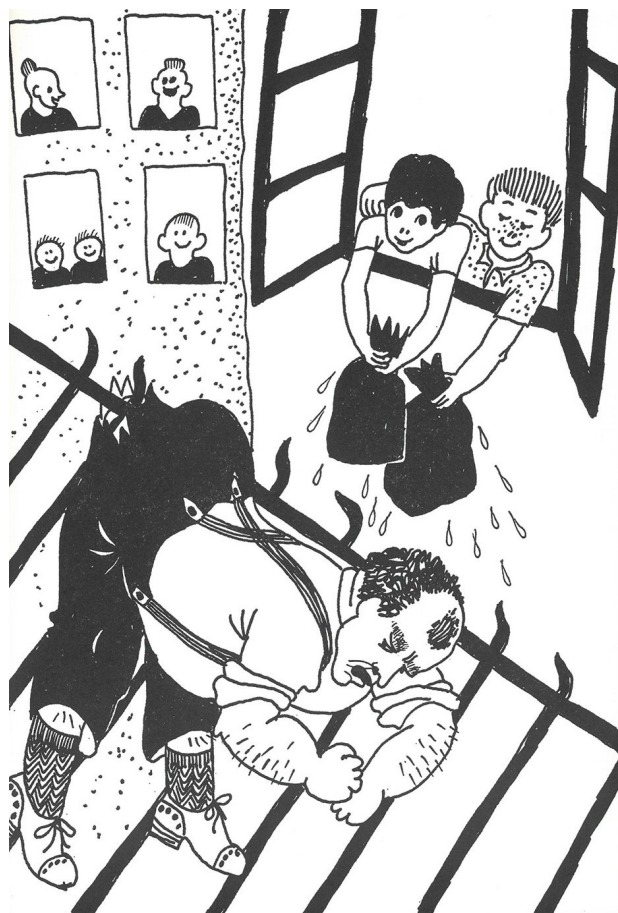

Bild 3. Portvakten vattenbombas. Teckning av Helena Henschen i Katarina Taikons *Niki* (1970). Återges med upphovsrättsinnehavarens tillstånd.

så sätt står de i ett kongenialt förhållande både till böckernas innehåll och till samtidens radikala ifrågasättande av etablerade normer. Jämför exempelvis med Annika Elmqvists *Sprätten satt på toaletten* i utpräglad naivistisk stil som kom ut på Verdandis förlag samma år.

I jämförelse med den i stort sett unisona hyllningen av Katitziböckerna var det inte många kritiker som uppmärksammade *Niki*, och de få som faktiskt gjorde det var inte alls lika gynnsamt inställda. För den som i efterhand vill förstå kontexten runt Taikons aktivistiska medborgarrättsprojekt har boken emellertid ett särskilt värde. En av recensionerna av *Niki* har en samlingsrubrik som lite slarvigt annonserar att den handlar om "zigenare" (Blomberg). Men detta är inte en helt riktig beskrivning. Det romska medborgarrättsperspektivet, det vill säga skildringen av den orättvisa och diskriminerande behandlingen av svenska romer, som recensenterna ansåg som så viktig i sina anmälningar av Katitziböckerna, står inte alls i berättarens fokus denna gång. Först på sista sidan ansluter sig "zigenerskan" Nina till vad som kan kallas bokens aktivistiska ungdomsgäng. Riktigare är att uppfatta boken som en skildring av hur barnen tar den revolutionära saken i egna händer. En av recensenterna finner talande nog att en viktig ambition med *Niki* är att "föra barns talan mot vuxna" och

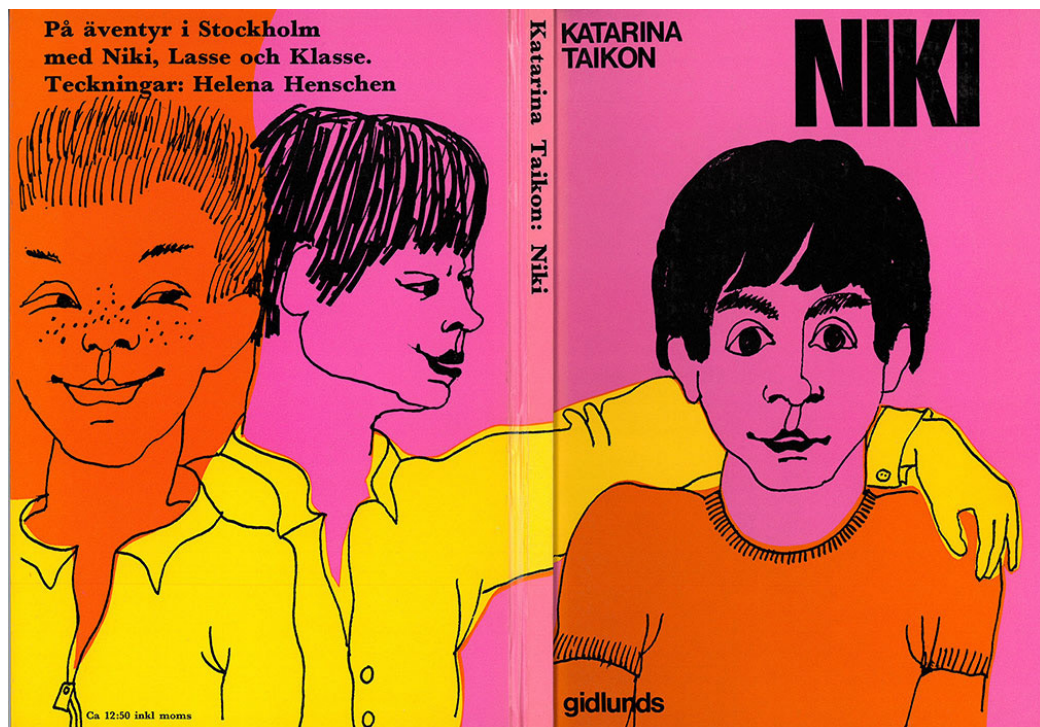

Bild 4. Pojkarnas gemenskap. Helena Henschens omslagsbild till Katarina Taikons *Niki* (1970). Återges med upphovsrättsinnehavarens tillstånd.

jämför den med Dr Gormanders *När barnen tog makten* (Borgström). En sådan jämförelse är naturligtvis rimlig inte minst eftersom båda böckerna har samma illustratör och kom ut på samma förlag. Men parallellerna går djupare än så och det ligger nära till hands att se dem som ett uttryck för samma antisystemiska förändringsdiskurs. Båda böckerna kritiserar det kapitalistiska systemet och kopplar denna kritik till visionen om en jämlik relation mellan barn och vuxna. Båda böckerna talar för barnens demokratiska rätt att göra sina röster hörda och vara delaktiga i de beslut som rör dem. Med berättarens ord är *Niki* kort sagt en berättelse om en grupp barn som bestämmer sig för att förändra samhället och "slåss mot alla orättvisor" (24).

Berättelsen utspelar sig vid 1940-talets mitt, i en noggrant återgiven Stockholmsgeografi och med andra världskriget som fond. *Niki* är tolv år och bor på femte våningen på Sveavägen 91 i Stockholm. Till skillnad från Katitziböckerna är *Niki* en pojkbokslignande gängskildring av kamratskapet mellan tre pojkar. Henschens omslagsteckning sträcker sig över hela bokpärmen och visar en bild av pojkarnas gemenskap, med huvudpersonen *Niki* som tittar ut mot den tänkta läsaren, med en blick som inbjuder denne att hänga med (se bild 4).

I boken läggs stor vikt vid att *Niki* och hans kompisar har olika bakgrunder. *Niki*s pappa kommer från Tyskland och *Niki* själv är svarthårig och kallas "tysken" och "tyskjävel" av barn och vuxna på gatan. *Niki*s kompis Klasse har judiska föräldrar som är rädda för nazisterna och vill flytta tillbaka till Palestina. Kompisen Lasses mamma arbetar hos en rik familj som inte betalar henne tillräckligt. Pojkgängets blivande kompis Nina, som dyker upp först mot slutet av berättelsen, är rom och så vidare. Det är tydligt att de litterära personerna tillsammans står för mänsklig olikhet och förkroppsligar marginaliserade och orättvist behandlade grupper i samhället. Tillsammans bildar barnen en militant motståndsgrupp och bestämmer sig för att börja sin kamp för rättvisa med att spränga en nazisttidnings lokaler på Markvardsgatan. I boken framstår nazisterna som själva sinnebilderna för den oförnuftiga maktens tyranni, medan barnen är systemkritiska revolutionärer som tar upp striden mot samhällets förtryck.

I sina barnböcker återkommer Taikon till nazisternas brott mot mänskligheten och särskilt till mordet på romerna i det ockuperade Polens förintelseläger under andra världskriget. Hennes engagemang i dessa frågor visar sig också av att hon vid 1960-talets slut blev ledamot i Kommittén mot nynazism och rasfördomar, som hade sina rötter i en mer vänsterradikal miljö och där vänsterpartisten Kjell E. Johanson var sekreterare ("Kommittén mot nynazism").

Nynazismen växte vid 1960-talets mitt och dess närvaro var påtaglig även i Sverige, inte minst genom avslöjandet i *Expressen* om att en svensk beväpnad nazistisk organisation förmodligen planerade en statskupp (Falkheimer & Mithander 16). Under 1960-talet utpekades kapitalismen och nynazismen också som en gemensam fiende till vänsterrörelsen. Kjell E. Johanson var en av dem som såg fascismen som en borgerlig livsåskådning i motsats till den socialistiska. Samtidigt menade han att nazismen liksom kapitalismen förenades i sin vilja att bevara klassprivilegier, privat ägande till produktionsmedlen och förtryck av de breda folklagren (Johanson 10). Antinazistattentatet i Taikons *Niki* kan därmed tillskrivas särskilda betydelser i förhållande till sin direkta samtidspolitiska omgivning. Men det är också uppenbart att Taikon på samma gång värjer sig mot de generaliseringar som förekom i några av vänsterns mer radikala miljöer.

Skildringen av barnens attentat mot nazisttidningen i *Niki* bygger likafullt på en verklig händelse som ägde rum alldeles efter andra världskrigets slut. Strax före niotiden på kvällen söndagen den 16 september 1945 inträffade nämligen ett attentat mot nazisttidningen *Den svenske folksocialistens* lokaler vid Markvardsgatan 5 i Stockholm som uppenbarligen har inspirerat Taikon ("Attentat mot nazisterna"). Sprängattentatet är inte den enda autentiska händelsen som återges i boken, utan det finns också andra händelser som bygger på faktiska förhållanden i Stockholms innerstad. Ett exempel på detta är Nikis och Klases samtal om att vanligt folk upprört protesterar mot att en bokhandel på Beridarebangatan satt upp ett antisemitiskt plakat. Både beskrivningen av plakatet "Judar och halvjudar äga icke tillträde" i bokhandelns skyltfönster och att *Social-Demokraten* skrivit om detta utgår från faktiska händelser. Greppet känns igen från Katitziböckerna. Genom att aktualisera autentiska händelser ur Sveriges historia infogas även *Niki* i den kritiska uppgörelsen med det samtida välfärdssamhällets mörka sida, dess fördomar och diskriminering.

I boken *Niki* är det emellertid inte fördomarna mot den romska folkgruppen som står i centrum, utan vad som framställs som förhasade fördomar och slappt tänkande mer generellt. Motivet aktualiseras på olika sätt, som till exempel under ett samtal mellan pojkar om tyskar och judar. Niki ifrågasätter att Lasse betraktar alla tyskar som nazister bara för att några är det. Med den logiken, menar Niki, borde alla svenskar vara nazister eftersom det finns svenska nazister – och eftersom Lasse är svensk borde han följaktligen tycka "väldigt illa" om sig själv om han tycker illa om nazister. Nikis funktion i boken är följaktligen i stor utsträckning att synliggöra fördomar och lättvindiga generaliseringar:

- Hörru Lasse, har inte du hört och sett att människor som ropar "ty-skjäväl" ropar "judesvin" också? Dom typerna vet ju inte vilken sida dom ska stå på [...]. Det är ju ni som springer omkring och fördömer alla andra människor som är så jäkla känsliga så att ni inte ens en gång kan kosta på er att tänka. (*Niki* 22 f.)

Niki avslutas med att barngruppen får två nya medlemmar och det är upplagt för nya böcker och flera äventyr. Slutet antyder att boken antagligen var tänkt som en första del i en serie om barngruppen kamp mot samhällets orättvisor även om det aldrig blev så. Det svala mottagandet av *Niki* kan förstås ha påverkat Taikons beslut att istället lägga sina krafter på Katitziböckerna, vilka som redan nämnts fick ett överraskande stort genomslag. Under 1970-talet blev *Katitzi* även serie i *Kamratposten* med teckningar av Björn Hedlund (1969–70 och 1973–75) samt en tv-serie i regi av Ulf Andréé (1979).

Avslutning: Taikon och 1970-talet

Historiskt sett har barn haft svårt att göra sina röster hörda och inte heller har de uppfattats som någon intressegrupp för politiker och andra makthavare (Wall 6 ff.). Barnlitteraturen runt 1968 försökte emellertid ge barnen röst och rättigheter i samhället på ett helt nytt sätt än tidigare. I den mer radikala litteraturen kan man även se att uppgörelsen med det ojämlika förhållandet mellan barn och vuxna är nära sammankopplad med tidens antiauktoritära och antisystemiska förändringsdiskurs och fungerade som ett utmanande av rådande samhällsordning. Liksom Ohrlander och Henschens *När barnen tog makten* och *När barnen gick i strejk* är *Niki* ett bra exempel på hur föreställningen om barnets rättigheter och kampen mot orättvisor kunde vävas samman till ett engagemang för ett nytt och bättre samhälle.

Niki tar upp rasism och sociala orättvisor genom att föra samman barn med olika ursprung i ett gäng som bestämmer sig för att slåss mot samhällets alla orättvisor. I linje med den samhällsomstörtande nya vänsterns synsätt hävdar *Niki* att regeringen styrs av "korkade gubbar" som förföljer människor av olika slag (36). På samma sätt menar Klasse att "[g]ubbarna i Sverige tycks vara nån slags dumhetselit" som "kallar förföljelse demokrati" och som "använder polisen för att skydda förföljarna" (36). Att infoga sig i den rådande ordningen är inget alternativ och i ett avgörande replikskifte mellan *Niki* och Klasse verkar pojkarna trots allt finna en lösning:

- Men det kan bli fint, sa Niki.
 - Ja visst kan det bli fint. Men då måste vi få en chans att ändra på alla orättvisor. Vi måste vara många som tycker likadant och så måste vi få folk att begripa någonting. Frågan är bara hur, när det sitter såna där jäkla gubbar och bestämmer överallt, i skolor, regering, hos polis och militär.
 - Vi ska slåss, sa Niki.
- (Niki 37)

Det är uppenbart att pojkarna vill förändra situationen ungefär på samma sätt som förskolebarnen i Ohrlander och Henschens *När barnen tog makten*: de ska slåss med våld. Klasse tycks mena att folket behöver upplysas så att de kan göra uppror mot etablissemangen och den orättvisa som upprätthålls av skolor, regeringen, polisen och militären. Pojkarna riktar därmed en öppen systemkritik mot den rådande ordningen. Vem som rent konkret ska uppfattas som folkets fiende är likväl tve tydligt ur läsarens perspektiv. Bokens historiska tid är nämligen 1944, då socialdemokraten Per Albin Hansson satt i en samlingsregering med de borgerliga partierna Bondeförbundet, Högerpartiet och Folkpartiet. Läser man *Niki* i sin omedelbara samtidskontext året 1970 var det emellertid Socialdemokraterna med Olof Palme som partiledare som satt i regeringsställning. Som nämndes tidigare blev det ingen fortsättning på *Niki*. Istället var det med sina böcker om Katitzi som Taikon fortsatte att slåss mot orättvisorna i samhället, även om det då skedde i en mindre militant form.

*Biografisk information: Olle Widhe är docent i litteraturvetenskap och intresserar sig för barnlitteraturens historia och roll i undervisningen. Han är verksam som universitetslektor vid Göteborgs universitet. Widhe arbetar för närvarande i ett projekt om synen på barnet och barnets rättigheter under 1970-talet. Till hans senaste artiklar hör "Inventing Subjectivity and the Rights of the Child in Nineteenth-Century Nordic Children's Literature" i antologin *Nordic Childhoods 1700–1960. From Folk Beliefs to Pippi Longstocking* (Routledge, 2017), samt "Counter-Indoctrinations. Radical Childcare Books, Children's Literature and Children's Rights in Sweden Around '68" i tidskriften *Strenæ. Le '68 des enfants / The Children's '68* (2018:13).*

Litteratur

Ambjörnsson, Gunila. *Skräpkultur åt barnen*. Stockholm, Bonniers, 1968.

"Attentat mot nazisterna, mysterium med svart bil", *Dagens Nyheter*, 17 september 1945.

Berggren, Henrik och Trägårdh, Lars. *Är svensken människa? Gemenskap och oberoende i det moderna Sverige*. Stockholm, Norstedts, 2006.

Beauvais, Clémentine. *The Mighty Child. Time and Power in Children's Literature*. Amsterdam, John Benjamins Publishing Company, 2015.

Blomberg, Barbro. "Tre böcker om Zigenare". *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, 12 december 1970.

Borgström, Gunilla. "I Vasastan på 40-talet". *Dagens Nyheter*, 5 december 1970.

Dr Gormander (Gunnar Ohrlander) och Helena Henschen. *När barnen gick i strejk*. Stockholm, Gidlunds, 1971.

---. *När barnen tog makten*. Stockholm, Gidlunds, 1969.

Elmqvist, Annika. *Sprätten satt på toaletten*. Stockholm, Verdandis/Rabén & Sjögren, 1970.

Falkheimer, Jesper & Conny Mithander. *Bilder av nynazism i några svenska tidningar*. Stockholm, Styrelsen för psykologiskt försvar, 1999.

Hallberg, Kristin. "Katarina Taikons Katitzi-svit". *Mångkulturell barn- och ungdomslitteratur. Analyser*, redigerad av Maria Andersson & Elina Druker, Lund, Studentlitteratur, 2017, s. 51–72.

Johanson, Kjell E. *Fascism, nazism, rasism*. Staffanstorps, Cavefors, 1966.

Kelen, Christopher & Björn Sundmark, redaktörer. *Child Autonomy and Child Governance in Children's Literature. Where Children Rule*. New York, Routledge, 2017.

Kjersén Edman, Lena. *I ungdomsrevoltens tid. Svensk ungdomsbok och dess mottagande åren kring 1968*. Diss., Umeå universitet, 1990. Stockholm, Almqvist & Wiksell International, 1990.

"Kommittén mot nynazism". *Svenska Dagbladet*, 20 april 1968.

Kåreland, Lena. *Inga gåbortsföremål. Lekfull litteratur och vidgad kulturdebatt i 1960- och 70-talens Sverige*. Göteborg, Makadam, 2009.

Lind, Kalle. *Proggiga barnböcker. Därför blev vi som vi blev*. Malmö, Roos & Tegnér, 2010.

- Ljunggren, Jens. *Inget land för intellektuella. 68-rörelsen och svenska vänsterintellektuella*. Lund, Nordic Academic Press, 2009.
- Lundgren, Max. "Barnbokens stora problem". *Skolbiblioteken*, nr. 5, 1968, s. 185–187.
- . "Det sitter en blåögd fan och skäms i min socialdemokratiska själ". *Arbetet*, 12 februari 1975.
- . "Hjälp bilderboken!". *Kvällsposten*, 20 maj 1971.
- Lundqvist, Ulla. "Always on the child's side". *Barnboken – tidskrift för barnlitteraturforskning*, vol. 30, nr. 1–2, 2007, s. 6–14.
- Medina, Eduardo. *Från "tyst vår" till "hållbar utveckling". En kritisk diskursanalys av miljöfrågans utveckling 1962–1987*. Diss., Uppsala universitet, 2013. Uppsala, Uppsala universitet, 2012.
- Mohtadi, Lawen. *Den dag jag blir fri. En bok om Katarina Taikon*. Stockholm, Natur & Kultur, 2012.
- Murray, Andreas & Christer Sundström. "Barnens lika rätt". *Ord och bild*, nr. 5, 1971, s. 319–320.
- Nikolajeva, Maria. *Power, Voice and Subjectivity in Literature for Young Readers*. New York, Routledge, 2010.
- Pearson, Lucy. "The Right to Read. Children's Rights and Children's Publishing in Britain". *Strenæ. Recherches sur les livres et objets culturels de l'enfance*, vol. 13, 2018, s. 1–16.
- Peterson, Hans. *Barn, barnbok, barnboksförfattare*. Stockholm, Geber, 1970.
- Saguisag, Lara & Matthew B. Prickett. "Children's Rights and Children's Literature". *The Lion and the Unicorn*, vol. 40, nr. 2, 2016, s. v–xii.
- Sandin, Bengt. "Children and the Swedish Welfare State. From Different to Similar". *Reinventing Childhood After World War II*, redigerad av Paula S. Fass & Michael Grossberg, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2012, s. 110–138.
- Strandgaard Jensen, Helle. *From Superman to Social Realism. Children's Media and Scandinavian Childhood*. Amsterdam, John Benjamins Publishing Company, 2017.
- Swahn, Sven Christer. "Zigenarbarn". *Sydsvenska Dagbladet Snällposten*, 24 december 1969.

- Taikon, Katarina & Björn Hedlund. *Katitzi*. Tyresö, Zigenaren, 1969.
- . *Katitzi i ormgropen*. Stockholm, Gidlunds, 1971.
- . *Katitzi och Swing*. Stockholm, Gidlunds, 1970.
- . *Katitzi rymmer*. Stockholm, Gidlunds, 1971.
- Taikon, Katarina & Helena Henschen. *Niki*. Stockholm, Gidlunds, 1970.
- Thorson, Staffan. *Invandraren i barnboken. En motivstudie i svensk barn- och ungdomslitteratur 1945–1980*. Diss., Göteborgs universitet, 1985. Göteborg, Göteborgs universitet, 1985.
- Todres, Jonathan & Sarah Higinbotham. *Human Rights in Children's Literature. Imagination and the Narrative of Law*. New York, Oxford University Press, 2016.
- Trankell, Arne. "Samtal om en pjäs". *Dagens Nyheter*, 30 oktober 1968.
- Törnqvist, Lena. "Precis så här ska det sägas". *Ingen liten lort. Astrid Lindgren som opinionsbildare*, sammanställd av Lena Törnqvist och Suzanne Öhman-Sundén, Stockholm, Rabén & Sjögren, 2007, s. 183–207.
- Wall, John. *Children's Rights. Today's Global Challenge*. New York, Rowman & Littlefield, 2017.
- Weinreich, Torben. *Den socialistiske børnebog*. Frederiksberg, Roskilde universitetsforlag, 2015.
- Widhe, Olle. "Counter-Indoctrinations. Radical Childcare Books, Children's Literature and Children's Rights in Sweden Around '68". *Strenæ. Recherches sur les livres et objets culturels de l'enfance*, vol. 13, 2018, s. 1–16.
- . "Max Lundgren and the Development of Children's Rights in Swedish Children's Literature Around '68". *LIR journal*, nr. 9, 2017, s. 25–55.
- Wiklund, Martin. *I det modernas landskap. Historisk orientering och kritiska berättelser om det moderna Sverige mellan 1960 och 1990*. Diss., Lunds universitet, 2006. Eslöv, Östlings bokförlag Symposion, 2006.
- Öhman, Christer. *Berättarstrukturer i Katarina Taikons Katitziböcker*. Uppsala, Uppsala universitet, 1975.
- Österberg, Eva. *De små då. Perspektiv på barn i historien*. Stockholm, Natur & kultur, 2016.